

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

19

Arki, kirkko, artefakti

Viipurin kulttuurihistoriaa
Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)

TOIM.
PETRI KARONEN

Kannen kuvat:

Hämeessä ja Viipurin läänissä 1630-1650-luvulla toimineen maanmittari Anders Strengin (k. n. 1644) vuoden 1640 tienoilla laatima Viipurin asemakaava (O. A. Oxehufwudin jäljennös 1800-luvun jälkipuoliskolta).

Museovirasto: Historian kuvakokoelma

Johan Grummellierin (mestari 1682-1701/1707) valmistama barokkinen juomakannu. Reitzin säätöön kokoelmat.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 19

Arki, kirkko, artefakti - Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300-1710)

Toimittanut: Petri Karonen

Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN (painettu): ISBN 978-952-67216-4-4

ISBN (PDF): ISBN 978-952-67216-5-1

ISSN: 1236-4304

Painettu: 2017, Juvenes Print

Painosmäärä: 200kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Viipurin kultasepät ja ylellisyyskulutus keskiajalta 1700-luvun alkuun

Ylellisyys historiallisena ilmiönä muodostuu kolmesta toisiinsa kytkeytyvästä tekijästä: tuotteista, niiden valmistajista sekä kuluttajista. Tämä kokonaisuus on kiinteä osa yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä, joka määrittelee ylellisyyksien sisällön, merkitykset ja vaikutukset. Kulttuurin ymmärrän tässä yhteydessä laajasti kielestä, tavoista, esineistä ja ympäristöistä muodostuvaksi ihmistoiminnan piiriksi. Siinä on oleellista yhteisyyden ja ymmärrettävyyden kokemus, joka jäsentää ihmisten toimintaa ja itseymmärrystä. Kulttuurin yhtenäisyys voi rakentua historiallisista, maantieteellisistä tai sosiaalisista tekijöistä, ja ihminen kuuluu useisiin kulttuureihin samanaikaisesti. Esimerkiksi kaupunkilaisuus tai kaupunkilainen identiteetti on ihmisiä yhdistävä kulttuuri, vaikka yksittäisillä kaupunkilaisilla saattaa olla toisistaan poikkeava etninen alkuperältä tai äidinkieli. Ylellisyys – tiettyjen asioiden tunnistaminen ja tavoittelu arvokkaina – on ilmiö, joka luo kulttuurista yhtenäisyyttä. Moniulotteisuutensa vuoksi ylellisyyden tarkastelu tarjoaa laajan näköalan myös Viipurin historiaan. Artikkelissa keskityn kaupungin ylellisyyskulutukseen jalometalliesineiden sekä niiden valmistukseen erikoistuneen ammattiryhmän, kultaseppien, avulla. Hopea- ja kultaesineet ovat nykypäivään säilyneistä ylellisyystuotteista runsaslukuisin ryhmä, ja asiakirjatiedot niitä valmistaneista käsityöläisistä ovat muita ammattiryhmiä runsaammat.

Ensimmäinen kirjallinen maininta kultasepistä Viipurissa on vuodelta 1467, vaikka kaupungista säilyneet jalometalliset esineet ovat tätä vanhempia.¹ Seuraavat asiakirjatiedot kultasepistä ovat vasta 1500-luvun loppupuolelta, minkä jälkeen kaupungissa työskennelleet kultasepät ovat jättäneet yhtäjaksoisen jäljen kirjallisiin lähteisiin. Ennen historiallista katsausta valmistajiin ja kuluttajiin aloitan kuitenkin pohtimalla ylellisyyden luonnetta ja merkitystä esi- ja varhaismodernissa yhteisössä. Tämä luo pohjan, jolta jäsentää viipurilaista ylellisyshistoriaa. Esittelen sitten viipurilaisia esineitä ja niiden tekijöitä keskiajalta 1700-luvun alkuun.

Ylellisyys on käsite, jolla on helppo kuvailla monenlaisia esineitä ja ilmiöitä, mutta se on hankalasti määriteltävissä, etenkin kun kyse on menneistä ajoista. Arkipuheessa ylellisyys on useimmiten ylenpalttista ja ehkä yltiöpäistä

kulutusta, jota ilmankin voisi elää. Ylellisyyden vastakohtaksi asettuu helposti välttämättömyys. Määritelmä johtaa kuitenkin ongelmiin, sillä on vaikea osoittaa kattavaa määritelmää välttämättömyydelle. Äärimmäinen johtopäätös voisi olla, että vain fysiologiset perusedellytykset eli lämpö, vesi, ilma ja ravinto ovat välttämättömyyksiä, ja kaikki kulttuurinen on turhaa ja siten ylellisyyttä. Tutkimuksellisesti ylellisyyden lähestyminen absoluuttisesti välttämättömyyden vastakohtana aiheuttaa metodologisia ja tulkinnallisia ongelmia, sillä se ei anna kriteerejä arvioida, mikä historiallisessa lähdeaineistossa on joko ylellistä tai välttämättömyyttä tai mitä tarkoittaa ylellisyyden historiallinen muutos.

Jäykän määritelmän sijasta ylellisyys on olennaisesti suhteellinen ilmiö. Se voi tulla asetetuksi välttämättömyyden vastakohtaksi, mutta tämä jaottelu ja ilmiöiden välinen suhde ei ole vakio. Ylellisyyden suhteellisuus korostuu yhteiskunta-aseteiltaan voimakkaasti eriytyneissä yhteisöissä. Ylellisyyden asteet erottavat ihmisryhmiä toisistaan, ja köyhän ylellisyys on usein varakkaan arkea. Se ei olekaan ensisijaisesti ylellisen kulutuksen tai kerskakulutuksen esine, vaan ajallisesti ja ihmisryhmittäin muunteleva sosiaalisen kanssakäymisen tapa. Tämä näkyy muun muassa siinä, että esimodernissa ajattelussa ylellisyydellä oli tunnustettu yhteiskunnallinen tehtävä. Ylellisyys oli osa hartaudentarjoitusta ja Jumalan kunnioitusta, minkä vuoksi kirkot ja liturgiset välineet koristeltiin mahdollisuuksien mukaan jalometallein ja arvokkain tekstiilein. Rahallinen merkittävyys ei tehnyt hartausesineistä teologisesti arvokkaampia, eivätkä kaikki kirkollista ylellisyyttä hyväksyneet, mutta se joka tapauksessa korosti kristinuskon merkitystä yhteiskunnassa.²

Kirkon ja jumalallisen lähestymisen ohella ylellisyys oli välttämättömyys, joka tuki esimodernin maailman sosiaalista järjestystä. Erityisesti pukeutuminen kertoi yhteisön jäsenille, mihin sosiaaliryhmään tai säätyyn kukin kuului ja kuinka häntä oli kohdeltava. Loistelijat elämäntyylillä vahvistivat sosiaalisia eroja ja siten epävakaudelle altista yhteiskunnan hierarkiaa, joka viime kädessä oli Jumalan asettama. Loistoesineiden hankkiminen oli täten hyveellisen aate-lisen tai porvarin vastuunkantoa. Oleellista oli esineiden julkinen käyttö, ei henkilökohtainen ja yksityinen tyydytyksen saaminen – vaikka sellaista ylellisyystuotteet saattoivatkin antaa. Liian kerskaileva kulutus oli moraalisesti arveluttavaa. Yltiöpäinen kulutus, sosiaalisen järjestyksen tukemisen sijaan, murensi ylellisyyksiä kuluttavan ryhmän tai säädyn yhtenäisyyttä ja siten koko yhteisön stabiiliutta.³

Ylellisyys määrittelee myös tuotantotapoja. Esimoderneille yhteisöille oli luonteenomaista, että niissä kehittyi eliitin tarpeisiin ylellisyyden valmistukseen vihkiytyneitä ammattiryhmiä. Heidän määränsä muihin käsityöläisiin nähden oli vähäisempi, ja työpajat keskittyivät lähelle asiakaskuntaa, yleensä

hallinnollisiin asutuskeskuksiin. Eliitillä oli suurempi kiinnostus heidän työssänsä kontrolloimiseen kuin muiden ammattilaisten, koska ylellisyystuotanto kytkeytyi eliitin aseman vahvistamiseen. Tavallisesti ylellisyystuotteiden valmistajat erottuivat muista käsityöläisistä myös korkeammalla sosiaalisella asemallaan ja koulutuksen pidemmällä kestolla.⁴ Tämä koski Suomen keskiajan ja uuden ajan alun kultaseppien ammattikuntaa.

Viipurin ylellisyyskulttuuria keskiajalta 1700-luvun alkuun tarkastellessani jäsenän analyysin kahdella akselilla. Ensimmäinen niistä on tuotanto, mikä viittaa kultaseppien ammattikuntaan, sen asemaan kaupunkiyhteisössä ja työn ulkopuoliseen ohjailuun. Toinen ylellisyyden akseleista on kulutus eli asiakkaat, heidän sosiaalinen asemansa ja tavat, joilla ylellisyyttä käytettiin. Kahden akselin pohjalta määrittyvät tuotteet eli kulta- ja hopeaesineet, joissa yhdistyvät käsityöläisten taidot ja asiakkaiden tarpeet.

Taitojen ja tarpeiden vuorovaikutuksessa määrittyy esineiden muodikkouden aste. Muoti viittaa kulloinkin ajankohtaiseksi tunnistettuun ja haluttavaksi nähtyyn tyyliin, jolle on luonteenomaista alituinen muutos. Tämän muutoksen suunnan sanelee tavallisesti eliitti kulttuurisen, taloudellisen ja sosiaalisen pääomansa pohjalta ja sen säilyttämiseksi. Usein muoti on myös maantieteellisesti jäsentynyt niin, että sillä on määrittelyjä tekevät keskuksensa – kuten uuden ajan Euroopassa Ranska tai Itämeren piirissä Saksan varakkaat kaupungit – sekä reuna-alueet, jotka omaksuvat ainakin jossain määrin keskusten muotimääritelmiä. Ylellisyysesineissä muodikkuus on erityisen tärkeää, sillä niiden haluttavuus tekee tuotteista jäljittelyn kohteen. Jotta tuotteet kuitenkin säilyttäisivät poikkeuksellisuutensa ja tehtävänsä sosiaalisen eron rakentajana, muodin muuttuvaisuuden ja ylellisyyden välinen kytkös takaa sosiaalisen tai maantieteellisen keskusta–periferia-valtarakenteen säilymisen.

YLELLISYYSKULUTUKSEN EDELLYTYKSET KESKIAJALLA

Jalometallista valmistettiin esineitä Suomen alueella jo esihistoriallisella ajalla. Esimerkki varhaisista jalometalliesineistä Viipurissa on hopeinen rengassolki, joka on löydetty Kirkkosaaresta. Koristelematon koru saattaa olla jäännös 1100- tai 1200-luvulla käytössä olleesta, sittemmin tuhoutuneesta kalmistosta.⁵ Esihistoriallisten tuotteiden valmistajat vaikuttavat olleen seppiä tai muuten laajempialaisia käsityöläisiä kuin varsinaiset kultasepät. Heidän ammattiryhmänsä syntyi Suomen alueelle keskiajalla. Vaikka eteläisemmässä Euroopassa kultaseppiä oli ollut jo vuosisatoja, meillä vasta Ruotsin kuningaskunnan vaikiinnuttamat taloudelliset ja sosiaaliset rakenteet kykenivät ylläpitämään kultaseppien kaltaisia, ylellisyystuotteisiin pitkälle erikoistuneita ammattiryhmiä.

Keskiajalla kultaseppien toiminnan keskus oli tavallisesti kaupunki. Suomessa kultaseppiä työskenteli aina uudelle ajalle saakka myös maaseudulla, mutta pääasiassa he sijoittuivat kaupunkiin laajemman asiakaspiirin ja parempien kulkuyhteyksien äärelle. Ammattikunnan edustajat aloittivat Turussa 1300-luvulla. Sieltä ensimmäinen kirjallinen tieto kultasepistä on 1370-luvulta. Kuningas Eerik Pommerilainen myönsi Viipurille kaupunkioikeudet vuonna 1403, mutta kaupungin ensimmäinen kultaseppi tunnetaan kirjallisista lähteistä vasta vuodelta 1467. Käsityöläisen nimeksi kerrotaan Peter guldsmed, mutta hänen roolinsa asiakirjassa on olla häneen suorasti liittymättömän perintöasian edustaja.⁶ Toinen keskiaikainen maininta viipurilaisesta kultasepistä on vuodelta 1485. Tuolloin Anders guldsmed toimi kaupungin pormestarina.⁷ Muuta emme kahdesta kultasepistä tiedäkään, ja heidän tunnistamisensa kultasepäksi perustuu etunimen yhteyteen liitettyyn ammattinimeen. Pelkkä nimi on epävarma todiste henkilön ammatista, mutta Suomen keskiajan kirjallisissa lähteissä tällainen tietojen niukkuus ja epävarmuus on tyypillistä.

Andersin pääseminen kaupungin korkeaan luottamusvirkaan kertoi hänen ammattiryhmänsä nauttimasta suuresta arvostuksesta sekä kultaseppien varakkuudesta. Heidän työnsä vaati pääomia ja kasvatti mestarien omaisuutta, mikä soi kultasepille muita käsityöläisiä paremmat edellytykset osallistua kaupunginhallinnon tehtävien toimittamiseen. Kautta keskiajan kultaseppien poikkeuksellinen sosiaalinen asema heijastui heidän suuremmissa varakkuudessa muihin käsityöläisiin nähden. Heidän yhteiskunnallinen merkityksensä näkyi myös siinä, että etupäässä eliitin tarpeisiin syntyneessä Suomen keskiajan kirjallisessa aineistossa kultasepät ovat yliedustettuina verrattuna muihin käsityöläisiin. Kultaseppien työtä luonnehtii myös se, että heidän tuotantonsa oli lähes poikkeuksetta ylellisyyskulutuksen piiriin lukeutuvaa. Sen sijaan muilla ammattiryhmillä, kuten räätäleillä, nahkureilla, sepillä tai puusepillä, työn lopputulokset ovat vaihdelleet massatuotteista erikoistuneisiin loistovalmisteisiin asiakasryhmästä riippuen.

YLELLISYSESINEET JA NIIDEN KULUTTAJAT KESKIAJAN VIIPURISSA

Keskiajan ylellisyydet olivat kansainvälisiä. Tuotteet olivat tyyliltään hyvin yhdenmukaisia eri maissa, mikä johtui korkeimman eurooppalaisen eliitin tiivistä verkottuneisuudesta sekä muiden sosiaaliryhmien pyrkimyksestä matkia ja omaksua heidän ylellisyystuotteitaan. Turun hiippakunnassa ylellisyyden kansainvälisyys välittyi Tukholman ohella keskiajan hansakaupan ja saksalaisten kaupunkien kautta Liivinmaalta ja pohjoisesta Saksasta.

Määrällisesti ja taloudellisesti tärkeimpiä hiippakunnan tuontituotteita oli-

vat sellaiset massatuotteet kuin suola ja verka, mutta niiden ohella Suomeen saatiin ylellisyystuotteita. Niistä arvokkain ryhmä olivat kankaat, joiden alkuperä määritteli tekstiilien ominaisuuksia ja arvostusta. Kaukokaupan Aasiasta ja Välimereltä välittämien silkkikankaiden jälkeen etenkin flaamilaiset tekstiilit olivat haluttuja. Vaatekappaleiden, hattujen, hilkköjen, kenkien ja hansikkaiden ohella tuotiin myös erilaisia taloustavaroita, kuten astioita ja keramiikkaa sekä aseita ja sotavarusteita – miekkoja, keihäitä ja satuloita. Jonkin verran ostettiin myös kalliita mausteita ja hedelmiä.⁸

Viipurissa ylellisyyden kulutus oli sekä institutionaalista että tiettyihin ihmisryhmiin keskittynyttä. Instituutioista tärkeimmät olivat kirkko – tarkemmin sanottuna kaupunkiseurakunnan kirkko sekä kerjäläisveljestöjen kirkot – ja alueellinen hallintokeskus eli linna. Niillä oli riittävästi omaisuutta ja institutionaalista jatkuvuutta kerätä ylijäämää, suunnata sitä ylellisyyteen ja säilyttää tuotteita. Ihmisryhmistä ylellisyys keskittyi aateliin, jota edusti linnan korkein hallinto, sekä kaupungin varakkaimpaan kauppiasporvaristoon.

Linnaan kootusta ylellisyydestä on säilynyt tietoja kirjallisissa lähteissä. Niistä tärkein on vuonna 1483 laadittu luettelo esineistä, jotka Iliana Göstavsdotter Sture otti mukaansa Viipurin linnasta. Kaikkiaan mainitaan 61 erilaista pikaria tai tuoppia, joiden paino oli lähes 19 kiloa. Näistä kaikkiaan 15 määritellään hopeisiksi ja niiden yhteispainoksi noin 7,5 kiloa. Yhtä astioista sanotaan käytetyn kahdentoista astian muodostaman sarjan kantena, ja kahdentoista astian puolestaan kerrotaan olevan ”toistensa sisällä”. Tämä viittaa keskiaikaiseen perinteeseen tehdä jalometallisia astioita niin, että niitä saattoi säilyttää päällekkäin pinottuna tornina. Mukana on myös 2,3 kiloa painanut hopeinen tarjoilulautanen ja puoli kiloa painanut hopeakannu sekä juomasarvia, joiden suuta kiertävä reunus oli neljässä tapauksessa tehty hopeasta ja yhdessä kullasta kuparista. Hopeiden lomassa luetellaan vielä hopeinen taulu.⁹

Pitoastioiden ohella luettelossa on pukeutumiseen liittyviä esineitä, muun muassa 1,6 kiloa painanut kullattu kruunu, puolikiloinen kaulakääty sekä helmiseppelä ja kullattu hopeavyö.¹⁰ Kolmas tärkeä esineryhmä ovat tekstiilit, joihin sisältyy kultaisia ja hopeisia kankaita sekä silkkikankaita. Seinävaatteista osan kerrotaan olevan arnilaista kangasta, mutta sisustustekstiileihin sisältyy myös tapetteja, penkkityynyjä, penkkiverhoja sekä sänkyjen silkkisiä uutimia ja pöytäliinoja. Sänkyjen peitot olivat silkistä tai punaisesta arniskasta, muutamat oli ommeltu kullalla ja kaksi peitoista oli ”suomalaisia”. Kaikkiaan linnassa oli 40 kappaletta liinoja ja 42 paria lakanoita. Niistä kahdeksan oli valmistettu nahasta. Edelleen tekstiileihin sisältyy kaksi tusinaa käsipyyheliinoja ja yksitoista ryijyä.¹¹

Ilman Iliana Göstavsdotterin luetteloa tiedot ylellisyyskulutuksen yksityis-

kohdista Viipurissa jäävät vähäisiksi. Vuonna 1487 mainitaan Tukholman raastuvanoikeuden asiakirjoissa, että Trvels Bagge oli haastettu kaupunginraadin eteen todistamaan, että Niclis scriffueriltä oli varastettu hopealusikka, jonka “Gerth maler oli ostanut tanskalaiselta Viipurissa”.¹² Kirkollisesta ylellisyyskulutuksesta kertoo puolestaan viipurilaisen pappi Torstenin testamentti vuodelta 1366. Siinä hän antaa testamentin toimeenpanijoille tehtäväksi valmistaa hopearisti, jota oli kuljetettava Torstenin hautajaiskulkueen edessä Turun tuomiokirkon ympäri. Tämän jälkeen risti lahjoitettaisiin Turun tuomiokirkon Neitsyt Marian alttarille.¹³

Eräs ylellisyyden piirteistä esi- ja varhaismodernilla ajalla oli pyrkimys sen kulutuksen säännöstelyyn. Koska ylellisyys kuului sosiaalisen järjestyksen noudattamiseen ja hierarkian vahvistamiseen, varsinkin yhteiskunnan ylemmillä tasoilla oletettiin ihmisten kuluttavan asemansa mukaisesti. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan etenkin porvareilla oli taipumus – varojen salliessa – eliitin määrittelemät soveliaisuuden rajat ylittävään kerskakulutukseen. Ylilyöntejä pyrittiin keskiajalla ja uuden ajan alussa vähentämään ylellisyyslakeilla. Ruotsin kuningaskunta oli poikkeus, sillä ylellisyyslakeja ei sen alueella säädetty ennen 1500-luvun loppua. Tosin ensimmäisen kerran lainsäädännössä määriteltiin ylellisyyttä koskevia rajoituksia 1300-luvun puolimaissa, jolloin muun muassa Maunu Eerikinpojan maanlaissa kielletään liian loistokkaat häämenot ja muut juhlat. Maunu Eerikinpojan kaupunginlaissa annetaan puolestaan kriteerejä sille, miten korkealaatuista olutta voitiin tarjolla kastajaisten, hautajaisten ja muiden kirkkojuhlien yhteydessä.¹⁴

KESKIAJAN JALOMETALLISET ESINEET

Keskiajan Viipurista säilyneet tai siellä valmistetut jalometalliesineet ovat kirkollisia ehtoollisvälineitä. Vanhin Viipuriin yhdistettävissä oleva esine on sen kaupunginkirkon kalustoon kuulunut ehtoollisleipäastia eli ciborium. Tyyllillisin perustein 1300- ja 1400-luvun vaihteeseen ajoitettu astia on menettänyt jalkansa sekä kannen päälle kiinnitetyn ristin. Jäljellä on kuitenkin pyöreä rasia.¹⁵

Toinen keskiaikainen liturginen esine Viipurin kirkosta on ehtoollismalja ja sen parina säilytetty, vuonna 1781 valmistettu lautanen. Maljan jalka on pyöreä, ja sitä kiertää latinaksi kirjoitus ”Totisesta viinipuusta tarjoaa tämä astia elämän juoman”. Teksti ja koristelu viittaavat tyyllillisesti 1300-luvun ehtoollismaljoihin, mutta viipurilaisessa astiassa on piirteitä, kuten kahdeksankulmainen varsi ja jalkaan kaiverrettu goottilainen huippukaari, jotka ajoittuvat myöhemmäksi, 1500-luvun ensimmäiselle neljännekselle. Vaikuttaakin todennäköiseltä, että kultaseppä on uusinut kokonaan maljan alaosan kes-

Viipurin kaupunginkirkon ehtoollisleipäastia eli ciborium 1300- ja 1400-luvun taitteesta. Sen kylkeä kiertää kaiverrettu latinankielinen teksti ”Pyhä öylätti, Jeesus, tulee sielun parhaaksi ravinnoksi”. Korkeus 9 cm.

1600-luvun loppuvaiheissa vanhan maljan mallin mukaan. Sitä vastoin kuppiosa on porvoolaisen kultaseppä Hans Henrik Ammelinin (mestari 1777–1791) vuonna 1781 uudistama. Muutokset liittyvät esineen historiaan. Suuren Pohjan sodan (1700–1721) siirtyessä lähemmäs Viipuria, Viipurin kirkon hopeat pakattiin arkkuun ja kuljetettiin Turkuun ja sieltä edelleen Tukholmaan vuonna 1711. Porvooseen viipurilaiset esineet kuljetettiin vuonna 1723, missä ne edelleen ovat osana tuomiokirkon kokoelmia.¹⁶

Viipurin kirkon lisäksi Suomen alueelta on keskiaikaisia ehtoollisvälineitä, jotka saattavat olla viipurilaista valmistetta. Hauhon kirkossa Hämeessä on säilynyt keskiaikainen ehtoollismalja ja -lautanen. Maljan jalkaan on kiinnitetty kuusi pientä emalikoristeista vaakunakilpeä, joista osan Carl Axel Nordman on yhdistänyt tuomari Gudmund Larssoniin. Hänet mainitaan kirjallisissa lähteissä vuosina 1507–1525, ja hän omisti maata Hauhon pitäjässä.¹⁷ Astian kuusilehtiseen jalkaan on kaiverrettu rikas kuvaohjelma. Kussakin lehdessä on kuva-aihe. Ensimmäiseen lehteen on kiinnitetty pieni ristillä riippuvaa Kristusta esittävä reliefi. Krusifiksin alapuolella on tekstinauha, jonka ruotsinkieli-

nen teksti toteaa: ”Herramme vuonna 1416, mestari Lares Magi antoi tämän maljan tehtäväksi Jumalan kunniaksi”. Krusifiksia seuraaviin viiteen jalan lehteen on kaiverrettu seisovina hahmoina Johannes, Pietari, Paavali, Johannes Kastaja ja viimeiseen Neitsyt Maria Jeesus-lapsi sylissänsä.¹⁸

Jalan lehtiin seisovien hahmojen yläpuolelle on kaiverrettu goottilainen käänteinen huippukaari. Carl af Ugglasin mukaan sen käyttö levisi Baltian saksalaisiin kaupunkeihin vuoden 1500 jälkeen.¹⁹ Malja on siis lähes vuosisata tekstinauhan kertomaa vuotta nuorempi, ja luultavasti Gudmund Larsson, johon vaakunakilvet viittaavat, teetätti ja lahjoitti Hauhon kirkkoon ehtoollismaljan korvaukse-

na aiheuttamastaan kirkkorauhan rikkomisesta vuonna 1516.²⁰ Käänteinen huippukaari antaa vihjeen maljan valmistuspaikasta. Aihe oli harvinainen Ruotsissa, mutta tavallisempi Tallinnassa. Jalkaan kaiverrettu teksti on kuitenkin ruotsia, mistä Nordman päättelee, että malja on todennäköisesti pohjoismaista tuotantoa. Koska ehtoollismaljalla ei ole yhteisiä piirteitä Turusta tunnettujen liturgisten esineiden kanssa, Nordman ehdottaa, että viipurilainen kultaseppä olisi valmistanut Hauhon maljan 1510- tai 1520-luvulla.²¹

Toista mahdollista viipurilaista ehtoollismaljaa säilytetään entisessä Vehkalahden, nykyisen Marian kirkon Haminassa. Kuppiosa on siihen kaiverretun tekstinauhan perusteella uudistettu vuonna 1780, mutta varsi ja jalkaosa ovat keskiaikaisia. Kuusilehtisen maljan reunassa on kultasepänleima, mutta se on kulunut tunnistamattomaksi. Jalan lehdet ovat sileitä, edes krusifiksista ei ole jäljellä muuta kuin kiinnitysreiät. Ainoa koristelu on jalkaan kiinnitetty emaloitu medaljonki. Pyöreässä, ruskeassa kentässä on vierekkäin kaksi vaakunakilpeä ja niiden yläpuolella luku 1506 ja alapuolelle kirjain P. Tyyllisesti vuosi 1506 sopisi maljan valmistusajankohdaksi. Vaakunoita ei ole tunnistettu, mutta niissä esiintyvät värit – kultainen, vihreä ja punainen – esiintyvät Poitz-suvun vaakunassa. Kirjain P tukee tätä tulkintaa. Poitzit omistivat Haminassa sijaitsevan Poitsilan kartanon, jonka Niklis Poitz sai 1460-luvulla rälssimaaksi.²²

Vehkalahden, nykyisessä Marian kirkon ehtoollismalja on koristettu emalikoristeisella medaljongilla, johon on kuvattu kaksi vaakunakilpeä sekä vuosiluku 1506 ja kirjain P. Medaljonki osoittaa maljan lahjoittajan, joka lienee Poitz-suku.

Koska tekijänleima ei anna tietoa maljan alkuperästä, valmistuspaikan tulkin-
ta perustuu kahteen seikkaan. Ensinnäkin Vehkalahden kirkko sijoittuu suurin
piirtein Viipurin ja Porvoon keskiaikaisten kaupunkien puoliväliin, mutta näistä
Viipuri oli ehdottomasti suurempi ja tärkeämpi, myös kultasepäntyöltään. Toi-
seksi Nordman on todennut, että emalointikoristelu on tyypillisempää saksalai-
selle ja siten myös tallinnalaiselle kuin ruotsalaiselle kultasepäntyölle. Nordman
myös liittää emaloinnin ja tallinnalaistyyllisen käsityön nimenomaan Viipuriin.
Vaikka kumpikaan näistä tulkinnoista ei ole vedenpitävä, niiden pohjalta on
kuitenkin ehdotettavissa, että Vehkalahden malja on viipurilaista alkuperää.

REFORMAATION VUOSISATA VIIPURISSA

Kustaa Vaasan hallintokaudella Viipuri koki monenlaisia muutoksia, jotka
jatkuivat koko Vaasa-kauden ajan. Hänen toimiensa seurauksena Ruotsin
kruunu vahvistui, ja se pyrki aiempaa tiukemmin valvomaan Itämerellä liik-
kuvaa kaupankäyntiä ja vähentämään hansakaupan valtaa. Viipurilla oli näissä
suunnitelmissa suuri rooli, vaikka se ei noussutkaan merkityksessä Narvan,
Tallinnan tai muiden hansakaupunkien rinnalle. Keskiajalle ominainen sak-
salainen väki vaikuttaa Viipurissa vähentyneen 1500-luvulla, ja ruotsalainen
porvaristo oli vankasti edustettuna kaupungin hallinnossa.²³ Silti Viipurin
tärkeimmät kauppakumppanit uuden ajan alussa olivat edelleen Tallinna ja
Lyypekki. Kun yhtenäiset tulliluettelot ovat 1580-luvulta lähtien käytettävissä,
myös Tanska ja Hollanti mainitaan säännöllisesti Viipurissa käyvien laivojen
lähtö- ja kohdesatamana.²⁴

Kaupankäynniltään 1500-luvun puoliväli on Viipurissa kasvun aikaa, mutta
vuosisadan lopussa Viipuri kärsi 25-vuotisesta Venäjän sodasta (1570–1595).
Sodan vaikutukset ylellisyyskulutukseen eivät välttämättä olleet suoraviivaisen
kielteisiä. Karjala kärsi autioitumisesta, mutta toisaalta Viipurin kaupunki
poikkesi maaseudusta, ja porvaristo saattoi jopa hyötyä sotalaitoksen tarpeiden
palvelemisesta.²⁵ Ainakaan kultaseppien lukumäärä ei 1500-luvun loppupuol-
lella notkahda.

Kaupasta kertovat asiakirjat antavat täyteläisemmän kuvan ylellisyyksistä
kuin aiemmilla vuosisadoilla. Viipuriin tuotiin laaja kirjo erilaisia tekstiilejä.
Silkkien ohella ostettiin muun muassa damaskia, samettia ja kamlattia sekä
erilaisia verkkalajeja. Englantilaisen veran ohella mainitaan, kuten Turussa,
göttingeniläinen ja stendalilainen sekä kangastyyppejä, joita ei muualle Suo-
meen tuotu: Brünnen, Münsterin ja Zwickaun kankaat. Esimerkiksi vuonna
1559 Lyypekestä saapui kaupungissa asuva Jöns Monsun, joka toi mukanaan
itselleen silkkivaatteita ja verkaa.²⁶

Ruokatuotteista asiakirjoissa mainitaan erilaiset viinit, saksalaiset ja ruotsalaiset oluet sekä viikunat, rusinat, sitruunat, saksanpähkinät ja luumut, mutta myös hillottu kalmusjuuri ja inkivääri. Vuonna 1551 tuotiin 23 tynnyrillistä piparkakkuja. Sotatarpeita saatiin jonkin verran sekä sellaisia erikoisuuksia kuten helmiä, luutunkieliä, kullattuja höyheniä, pelikortteja, väriaineista ja lasia. Taloustavaroihin sisältyivät messinkikattilat ja muut metalliastiat.²⁷

Instituutioista maallisen hallinnon keskuksina toimineet linnat olivat 1500-luvulla edelleen huomattavia käsityöläisten työllistäjiä ja ylellisyyskulutuksen keskuksia. Niissä kaupungeissa, joissa kruunulla oli linnoja ja se toimi käsityöläisten työnantajana, oli huomattavasti enemmän ammatinharjoittajia kuin niillä paikkakunnilla, joilla tällaista toimintaa ei ollut.²⁸ Turun hiippakunnassa linnat lisäsivät nimenomaan Turun ja Viipurin kaupunkien käsityöläisten määrää ja ammattialojen erikoistuneisuutta, vaikka Viipurissa kyse oli sotilaallisesta hallintokeskuksesta. Viipurin linnan tileissä on muun muassa tietoja käskynhaltijan, linnanvoudin ja linnassa vierailneiden herrojen rätätäleistä, jotka usein olivat saksalaista alkuperää.²⁹ Myös linnan teksteistä on säilynyt tietoja. Linnassa oli vuonna 1570 ryijyjä ja 40 paria lakanoita.³⁰

Kirkon kannalta 1500-luku merkitsi mullistusta. Kustaa Vaasan aloittama reformaatio järjestytti kirkon teologista perustaa ja johti kirkon taloudenpidon romahdukseen, mikä vähensi ratkaisevasti sen roolia ylellisyyskulutuksessa. Kirkon aseman muutokseen sisältyivät sen jalometallisten esineiden takavarikot. Viipurin osalta kirjallinen aineisto menetetyistä esineistä on hyvin niukka. Linnanvouti Nils Grabbe takavarikoi yhden ehtoollismaljan vuonna 1541, ja Olle Källström arvelee, että se olisi otettu kaupunginhospitaalista.³¹ Talouskurimus joka tapauksessa ehkäisi uusien esineiden hankkimiseen. Myöhäiskeskiaikaan nähden Suomessa ei reformaatioajalta ole kovin monta liturgista esinettä, Viipurista ei lainkaan. Kirkko alkoi kuitenkin toipua, ja 1500-luvun lopulta onkin jo säilynyt joitakin uusia ehtoollisvälineitä.

KIRJALLISET LÄHTEET KULTASEPISTÄ LISÄÄNTYVÄT

Vuoden 1571 hopeaveroluettelo antaa ensimmäisen yleiskatsauksen Viipurin sosiaaliseen rakenteeseen ja asukkaiden varallisuuteen. Kaupungissa mainitaan 204 veroa maksavaa asukasta, joista yhdeksän eli noin 4 % oli käsityöläisiä. Turussa asukkaita luetellaan 366 ja heistä käsityöläisiä oli 66 eli noin 18 %. Vaikka Turussakaan talous ei nojannut käsityötuotantoon, Viipurissa käsityöläisten suhteellinen osuus oli kaikkein alhaisin Suomen kaupungeista. Hopeaveroluettelon laatimisen aikaan Viipuri oli sotalaitoksen keskuspaikka, ja sillä oli käytössään omat käsityöläiset, mikä saattaa selittää tilannetta.

Karjaportinkatu 49:n tontilta Viipurista löydetty hopealusikka 1500-luvun lopusta. Pesään on kaiverrettu kaksi renessanssityylistä vaakunakilpeä, jotka kuuluvat Bertil Ivarsson Tottille (n. 1540–1620) ja Elin Jönsdotter Kurckille. Pituus 14,9 cm.

Kaupunki oli läpikulkukaupan etappi, eikä käsityöläisyyden keskittymä. Silti 1500-luvun loppupuolelta on aiempaa enemmän tietoja kultaseppien ohella sellaisistakin ammattiryhmistä, joita ei aiemmin Viipurista tunneta, kuten lasimestari ja puunleikkaaja.³²

Keskiaikaan nähden viipurilaisia kultaseppiä koskevat kirjalliset lähteet lisääntyvät huomattavasti. Siinä missä keskiajalta on säilynyt tieto vain kahdesta kultasepistä, 1500-luvulta on kaikkiaan yhdentoista kultasepän nimet, kaikki vuosisadan jälkipuoliskolta. Maininnat kultasepistä ovat pääasiassa verotukseen ja maaomistukseen liittyviä. Heidän toiminnastaan nimenomaan ammattinsa edustajina kerrotaan lähinnä oikeuspöytäkirjoissa.

Viipurissa työskennellyt Baltzar Wulff (mestari 1581–1586), joka oli saksalaista alkuperää, valmisti kaupungin laskuun hopeapokaalin vuonna 1586. Se painoi lähes 1,5 kiloa, ja hän sai sitä varten 20 taalarin 29 äyrin työlainan.³³ Jacob guldsmed puolestaan aloitti Viipurissa mestarina 1596 jatkaen vuoteen 1624 saakka. Vuonna 1624 hän sai eräältä vaimolta kaksi hopeakannua, kaksi hopealusikkaa ja kultasormuksen, jotta mestari olisi merkinnyt niihin vaimon ja tämän miehen nimet. Jacob panttasikin esineet edelleen Jochim guldsmedille. Käräjien antaman tuomion mukaan kultasepän oli palautettava esineet omistajalleen ja huolehdittava veloistaan omilla rahoillaan.³⁴

Viipurista säilyneet jalometalliset esineet eivät edelleenkään ole kovin lukuisia. Viipurin tuomiokirkkoon valmistettiin vuonna 1601 uusi malja ja lautanen. Ne ovat erittäin suuria keskiaikaisiin nähden. Nykyisin maljan paino on noin 1,4 kiloa, ja korkeudeltaan se on yli 30 cm. Koon selittänee ehtoolliskäytännön muutos. Luterilaisessa kirkossa koko seurakunta nautti viinin ja leivän, toisin kuin keskiajalla, jolloin ne olivat lähinnä papin etuoikeus. Muodoltaan astia on kuitenkin vanhoillinen, tosin vailla myöhäiskeskiajalle tyypillistä runsasta kaiverruskoristelua. Jalka on kuusilehtinen, ja siinä on keskiaikaisista maljoista tuttu krusifiksi. Kristuksen molemmin puolin on kuvattu keihäs ja iisoppikasvin varsi, jonka päähän on kiinnitetty sieni. Varren paksunnos on tyyllisesti kuitenkin keskiajan jälkeinen samoin kuin kuppiosan muoto. Lautanen on samoin varsin pelkistetty, mutta kuusilehtiseksi pakotettu keskusosa jatkaa keskiaikaista perinnettä.³⁵

Muita Viipuriin kytkettäviä jalometallisia esineitä ei 1500-luvulta ole säilynyt monta: kaksi hopealusikkaa. Niistä vanhempi löytyi vuonna 1925, kun Karjaportinkatu 49:n tontilla kaivettiin perustuksia Hackman & co:n uudelle soke-
rimakasiinille. Tiilikellarin jäänteistä paljastui hopealusikka. Varsi on tukeva, halkaisijaltaan pyöreä. Sen nuppi on muodoltaan pallo, jota kiertää spiraaliuurre. Pesään on kaiverrettu kaksi renessanssityylistä vaakunakilpeä. Yhdessä on Tott-suvun vaakuna sekä kirjaimet BI ja toisessa Kurck-suvun vaakuna sekä kirjaimet EID. Edellinen on yhdistetty Bertil Ivarsson Tottiin (n. 1540–1620), joka oli Viipurin linnan kuvernööri vuonna 1591. Jälkimmäinen puolestaan hänen vaimoonsa Elin Jönsdotter Kurckeen. He menivät naimisiin vuonna 1575 tai 1576, ja lusikka on luultavasti häihin liittyvä lahja tai muisto.³⁶

Hieman nuorempi lusikka talletettiin Turun museokeskuksen kokoelmiin vuonna 1915 vailla tarkempia taustatietoja. Hopeisen esineen nuppi on myös pallomainen. Lusikassa ei ole kaiverruskoristeluja, mutta sen varren alapinnalle on lyöty P-kirjainta esittävä tekijänleima. Lusikkaa on arveltu Viipurissa työskennelleen Per guldsmedin tuotteeksi. Hänet mainitaan kirjallisissa lähteissä vuosina 1590–1596. Vaikka ajoitukseltaan lusikka sopii Perin tekemäksi, hänen nimensä yhdistäminen esineeseen jää epävarmaksi.³⁷

SUURVALTA-AJAN YLELLISYYS

Kustaa Vaasan aloittamista uudistuksista huolimatta keskiajalla syntyneet sosiaaliset rakenteet ja ylellisyyden tuotannon ja kulutuksen muodot muuttuivat hitaasti. Yhteiskunnan perusta ja samalla ylellisyys siirtyivät kuitenkin uuteen aikaan 1600-luvulla. Keskushallinto vahvistui, mikä näkyi ensinnäkin käsityöläisten ja siten kultaseppien toiminnan sääntelynä ja toiseksi ylellisyyttä kont-

rolloivana lainsäädäntönä. Muutokset olivat osa sääty-yhteiskunnan syntyä, missä ylellisyys erotti ihmisryhmiä toisistaan jyrkästi ja näkyvästi.

Viipurin kehityksen kannalta oleellisia olivat Täyssinän (1595) ja Stolbovan (1617) rauhat, jotka paransivat kaupungin asemaa kansainvälisessä kaupassa. Niiden jälkeen Viipurissa elettiin kaupallisen kasvun aikaa samalla, kun kaupunki menetti sotilaallisen asemansa itärajan siirtyessä kauemmas. Tervan merkitys varallisuuden lähteenä kasvoi.³⁸ Merkantilistisen talousajattelun vahvistuminen merkitsi kaupankäynnin muuttumista asteittain enemmän markkinoiden ehdoilla käydyksi, ei esivallan sanelemaksi, vaikka kruunulla olikin halua rajoittaa ja ohjailta ulkomaankauppaa. Viipurin tärkeimmät kaupakumppanit olivat kaupunkeja Ruotsissa, Saksassa ja Hollannissa.³⁹

Keskiajan Viipuriin oli Itämeren kaupan tuomana saapunut saksalaisia kauppiaita, mutta heidän määränsä väheni 1500-luvulla. Suhdanne kääntyi 1600-luvun alussa, kun saksalaisia kauppiaita sekä käsityöläisiä muutti aiempaa runsaammin Itämeren pohjoisrannoille. Muuttoliikettä kasvatti vuosina 1618–1648 riehunut kolmikymmenvuotinen sota. Saksalaisten muuttoliike kuitenkin väheni vuosisadan puolivälissä ja tyrehtyi 1700-luvun alkuun saavuttaessa. Saksan alueen tyylillisen ylivallan, siellä kisällikautensa suorittaneiden ruotsalaisten käsityöläisten ja yhteisen reformoidun uskon vuoksi Itämeren rannikkokaupunkien kultasepäntöyden yleiskieli oli saksa.⁴⁰

Uudella ajalla ylellisyystuotteista tuli Viipurissa entistäkin kansainvälisempiä ja niitä kuljetettiin kaukaa. Vuonna 1596 tuontitavaroiden joukossa mainitaan ensimmäistä kertaa sokeri, ja vuonna 1610 kaupunkiin saapui lyypekkiläinen sokerileipuri.⁴¹ Tupakka yleistyi 1630-luvulta lähtien, ja vuosisadan lopulla kaupungissa aloitti tupakkatehdas.⁴² Sokerin ja tupakan kaltaisiin tuontituotteisiin kuuluivat myös mausteet, kuten pippuri ja anis, sekä erilaiset juustot, viikunoiden ja luumujen kaltaiset hedelmät sekä omenat.⁴³ Tuonnissa oli suurta kasvua kulta- ja hopeaesineissä sekä silkkikankaissa. Ylellisyyskulutukselle oli uudella ajalla tyypillistä, että monet näistä aluksi eksoottisista ja vaikeasti saavutettavista tuotteista menettivät tuotanto- ja tuontivolyymien kasvaessa erikoisstatuksensa. Näin kävi nopeasti tupakalle ja hitaammin sokerille. Palo- viina oli vastaavanlainen paikallinen ylellisyystuote, josta tuli laajalti nautittu juoma 1600-luvulla.⁴⁴

Viipurissa ylellisyyskulutuksen keskuksena asemansa säilytti linna. Sillä ei enää ollut sotilaallista merkitystä, mutta linna toimi maallisen hallinnon paikkana. Erityisesti maaherran residenssi oli ylellinen. Vuonna 1636 sen sali puettiin hyödyntämällä 61 kyynärää eli noin 36 metriä punaista kangasta, joka ostettiin kauppias Klaus Thunssonilta. Samalla vuosikymmenellä otettiin käyttöön lääninkanslia, jonka seinät, katto ja lattian maalaus tilattiin maala-

ri Augustinus Richteriltä. Myös varakkaiden porvarien sisustuksesta on säilynyt yksityiskohtaisia tietoja. Huonekalujen ja tekstiilien ohella mainitaan kaappikelloja, kipsisiä veistoksia, klaveeri, seinävaatteet ja kattokruunut.⁴⁵ Tuotteiden määrä moninkertaistui 1500-luvun kirjallisten lähteiden tietoihin verrattuna, ja yksityinen asumismukavuus korostui enemmän kuin aiempien vuosisatojen lähtökohtaisesti julkiseksi tarkoitettussa ylellisyydessä. Yksityinen ylellisyyskulutus ja mukavuudenhalu oli silti tarkoitettu julkisesti nähtäväksi ja tunnistettavaksi.

Kruunu pyrki ohjaamaan kulutusta, etenkin ylellisyyksien osalta, säätykohtaisiin normeihin. Kustaa-kuningas nuhteli vuonna 1546 Tukholman asukkaita liian näyttävästä pukeutumisesta. Hän myös jatkuvasti ripitti linnanvoutejaan tuhlaavaisuudesta, erityisesti Viipurissa, ja antoi sääntöjä linnojen ja kuninkaankartanoiden ruokakulutuksesta.⁴⁶ Ensimmäisen ylellisyyslain antoi 1580-luvulla Juhana III. Se keskittyi säätelemään vaatteisiin valittuja tekstiililaatuja. Porvarinaisten liian ylellinen pukeutuminen kiellettiin, koska sen katsottiin heikentävän valtiontaloutta. Seuraavalla vuosisadalla ylellisyyslakeja säädettiin usein, ja ne koskivat aatelia, papistoa ja porvaristoa,⁴⁷ vaikka 1600-luvulla muualla Euroopassa hiljalleen luovuttiin tällaisista säädöksistä.⁴⁸ Vuoden 1664 asetuksessa porvaristo ja papisto jaettiin luokkiin ulkoasun ja kulutuksen perusteella.⁴⁹ Muut lait tukivat asetuksia, sillä esimerkiksi vuoden 1686 kirkkolaki vahvisti vaatimuksen säädynmukaisesta käytöksestä ja arkun sekä vainajan pukeutumisen ylellisyyden asianmukaisuudesta.⁵⁰ Kun vuonna 1645 viipurilainen Sven Haikoin 1645 antoi asettaa kuolleen tyttärensä arkkuun hopeakirjaimia, tuomittiin hänet ylettömyydestä sakkoihin.⁵¹

Suurvalta-aika valjasti hopean erityiseksi vallan symboliksi. Jonas M. Nordinin mukaan jalometallista tuli vallan, varakkuuden ja menestyksen keskeisin tunnus. Edustustilojen sisustuksen, vaatetuksen ja kalliiden lahjojen muodossa se oli kansainvälisen diplomatian aineellista kieltä. Hopealla ja sen liikkumisen kontrolloinnilla oli myös tärkeä rooli merkantilistisessä talusteoriassa. Sitä virtasi Eurooppaan siirtokunnista, ja Salan hopeakaivosten rinnalle Ruotsin kruunu etsi uusia paikallisia hopealähteitä.⁵² Vuonna 1609 viipurilainen Kristoffer guldsmed sai tehtäväkseen Uudeltamaalta löydetyin hopeavuoren metallipitoisuuden arvioinnin.⁵³

Hopean ryöstäminen kuului valloitusotiin. Etenkin 30-vuotisen sotatantereilta kotiin palatessaan ruotsalaiset sotilaat toivat keskieurooppalaisia aarteita mukanaan. Kirkollista hopeaa saatettiin sitten lahjoittaa kotipaikan pitäjänkirkkoon. Viipurin tuomiokirkko tuhoutui palossa 1628, ja jälleenrakennuksen yhteydessä 1620- ja 1630-luvulla sinne hankittiin uutta kalustoa. Luultavasti tällöin Viipuriin saatiin saksalaisen kultasepän 1230-luvulla val-

Saksassa 1230-luvulla valmistettu ehtoollismalja oli osa Viipurin tuomiokirkon kalustoa, mutta siirrettiin sittemmin Porvoon tuomiokirkkoon. Se on alun perin kuulunut Osnabrückin tuomiokirkkoon, jonka ruotsalaiset ottivat haltuunsa vuonna 1633. Korkeus 23,3 cm.

mistama ehtoollismalja ja -lautanen, jotka siirrettiin suuren Pohjan sodan alta Porvoon tuomiokirkkoon. Maljaa säilytetään siellä tänäkin päivänä. Ehtoollisastiat ovat todennäköisesti Osnabrückistä, jonka ruotsalaiset ottivat haltuunsa vuonna 1633. Osnabrückin tuomiokirkosta luovutettiin useita aarteita ruotsalaisille, muun muassa Viipuriin päätyneen ehtoollismalja ja -lautasen kaltainen kalusto. Ei kuitenkaan ole säilynyt asiakirjoja siitä, miten ja kenen kautta astiat lopulta päätyivät Viipuriin.⁵⁴ Keskiaikainen aarre on suurvalta-ajan valloitusten hopeinen symboli.

KULTASEPPIEN MONIKASVOINEN TYÖ 1600-LUVULLA

Ylellisyyskulutukseen kytköksissä olevien käsityöläisten määrä kasvoi ja ammattikirjo monipuolistui suurvalta-ajalla. Yleisesti ottaen käsityöläisten luku Viipurissa nousi vuosisadan alun aina 1650- ja 1660-luvulle saakka, jolloin se oli suurimmillaan. Tämän jälkeen asiakirjoissa mainittujen am-

mattilaisten määrä alkoi laskea. Vuonna 1676 kaupungissa työskenteli neljä kultaseppää, yksi kirjansitoja, hatuntekijä ja leipuri. Uutena ammattilaisryhmänä konterfeijarit maalasivat potrettitauluja, joita mainitaan muun muassa peruluetteloissa.⁵⁵

Suurvalta-ajan Ruotsi vahvisti otettaan käsityöläisistä, missä ammattikuntalaitoksella oli tärkeä sija, mutta sen vakiinnuttaminen Viipurissa, kuten muissakin Suomen kaupungeissa, kesti pitkään. Koko valtakuntaa koskeva ammattikuntajärjestys annettiin vuonna 1621, mutta kaupunkikohtaisten ammattikuntien perustaminen ei tapahtunut ripeästi. Ensimmäisen ammattikunnan Viipuriin saivat räätälit. Se mainitaan vuonna 1628, suutarien ammattikunta vuonna 1652, ja seppien ja puuseppien yhteenliittymät 1660-luvulla.⁵⁶

Käsityöläiset, joilla ei ollut kaupungissa omaa ammattikuntaa, kuuluivat Tukholman ammattikunnan alaisuuteen. Tällainen ryhmä olivat muun muassa kellosepät. Viipurista on vuodelta 1600 kirjallisia tietoja kelloista ja kellosepistä, ja tuolloin asennettiin kaupunginkirkon tapuliin tuntikello. Viipurissa oli jo 1630-luvun lopulla merkitty kaupungin palkkaussääntöön menoeräksi kaupungin kellosepän palkka. Hänen tehtävänään oli vetää kaupungin kellot sekä rasvata ja korjata ne.⁵⁷

Myös kultasepät olivat pitkään vailla omaa ammattikuntaansa, sillä sellainen mainitaan Viipurissa varmasti vasta 1660-luvulla.⁵⁸ Heidän ammatinharjoituksensa vaikuttaa silti tulleen järjestyneemmäksi muun muassa koulutuksen osalta. Asiakirjoissa on lukuisia mainintoja oppipojista ja kisälleistä. Esimerkiksi Samuel Jönssonilla (mestari 1654–1657) oli kaksi oppipoikaa, ja vuonna 1667 Johan Jönssonilla (mestari 1658–1686) yksi oppipoika. Samoin Sven Fabriuksella (mestari 1700–1725/1726), joka oli ammattikunnan puheenjohtaja eli oltermanni 1706–1725, oli yhdestä kahteen oppipoikaa. Johan Grummellierillä (mestari 1682–1701/1707) oli peräti kolme kisälliä.⁵⁹

Kultasepillä oli myös jalometallien työstämiseen liittyvien tehtävien rinnalla muita töitä. He mittasivat usein esineiden hopeapitoisuuksia. Jürgen Steckman (mestari 1645–1678) testasi hopeaa porvareille panttauksen yhteydessä. Vuonna 1658 Johan Jönsson testasi myös lusikoiden metallipitoisuuksia ja Grummellier puolestaan vuonna 1688.⁶⁰ Pitoisuusarviointien ohella kultasepät tekivät muitakin töitä. Grummellier aloitti helmenkalastuksen tarkastajana vuonna 1695.⁶¹ Hänen jälkeensä vuodesta 1702 tarkastaja toimi kultaseppä Reinhold Höyer (mestari 1702–1707).⁶² Näiden erikoistehtävien rinnalla kultasepät omistivat peltoa ja karjaa, mitkä mahdollistivat maatalouden harjoittamisen. He olivat mukana myös kaupankäynnissä.

Kirjalliset lähteet kertovat kultaseppien saamista tilaustöistä. Esimerkiksi vuonna 1609 Berndt Mülden (mestari 1609–1622) valmisti yhdeksän kullattua, hopeasta tehtyä sinettirasiaa, jotka ripustettiin Viipurissa ruotsalaisten ja venäläisten välillä tehdyn sopimuskirjan alle. Kultaseppä Johan Hagenmeijer (mestari 1626–1657) todisti oikeudessa vuonna 1648, että oli valmistanut asiakkaan nimellä merkityn hopeavyön Kirsten Henriksdotterille.⁶³

Kultasepät olivat toistuvasti oikeuden edessä vastaamassa syytöksiin väärennyistä tuotteista tai tuotteiden toimittamisen vaikeuksista. Ammatti perustuikin asiakkaan luottamuksen säilyttämiseen. Vuonna 1624 kultaseppä Lasse Kindermaker kutsuttiin oikeuden eteen. Hän oli saanut porvarilta tehtäväksi valmistaa sormuksen jalometallista, mutta kun tilaaja sai tuotteen, tämä totesi sen tehdyn kullatusta messingistä. Kindermaker oli väärennösten vuoksi aiemminkin tuomittu sakkoihin, mutta nyt hänellä ei ollut varaa maksaa niitä.

Niinpä hänen oli palautettava kulta ja poistuttava kaupungista. Samoin Jochim Danckwart (mestari 1658–1678) oli oikeuden kanssa tekemisissä useita kertoja. Vuonna 1675 hänet tuomittiin maksamaan raatimies Jacob Boismanille 15 taalaria 30 äyriä, ja tämän oli palautettava mestarille panttina saamansa turkoosein koristeltu kultasormus ja hopeaveitsi. Johan Jönsson tuomittiin vuonna 1671 tapauksessa, jossa hän oli luvannut tehdä hopeakannun ja kaksi pienempää kannua Lappeenrannan markkinoille. Hän oli saanut hopean, mutta työt eivät valmistuneet määräajassa. Vuonna 1673 väitti eräs talonpoika, että Jönsson oli myynyt messinkilusikan hopeisena. Sakkoihin tuomittiin kuitenkin talonpoika, koska tämä ei voinut todistaa, että esine oli messinkiä, eikä Jönssonin maine ollut huono.⁶⁴ Kultaseppä Daniel Persson Törnqvist (mestari 1681–1706) oli valmistanut upseerinvaimo Eleonora von Bodenbergille kultamaljan vuonna 1681, mutta lopputuote oli paljon pienempi kuin malli.⁶⁵

JALOMETALLIESINEET 1600-LUVULTA

Viipurin 1600-luvun kultasepäntyötä on enemmän kuin aiemmilta vuosisadoilta, ja osa niistä saatiin Suomen ulkopuolelta. Kirkolliseen hopeaan lukeutuu Etelä-Skandinaviassa 1620-luvun alussa valmistettu ehtoollisviinikannu, joka kuului Viipurin maaseurakuntakunnan kirkon kalustoon. Se painaa yli 2,5 kiloa ja runsas kaiverruskoristelu on pitemminkin renessanssi- kuin barokkityylistä. Astian lahjoittivat vaakunakilpien ja tekstikaiverrusten perusteella ”Margaretha Egetrae” ja ”Erich Anderson Thra” eli Viipurin käskynhaltijan Sven Eketrän tytär Margareta (k. 1633) ja hänen puolisonsa Erik Andersson Trana (n. 1586–1634). Kannu juhlistanee heidän vihkimistään tai Erik Anderssonin aatelointia vuonna 1626. Vuosikymmeniä myöhemmin Daniel Törnqvist muutti kannun tuopiksi.⁶⁶ Viipurin kirkkoon tuotiin myös pari hopeisia kynttilänjalvoja. Kynttilän istukkaa kannattelee naisfiguuri, ja leveä jalkaosa on koristeltu kaiverretuin lehti- ja simpukka-aihein. Leimojen perusteella esineparin valmisti Hans Ludwig Kienle (mestari 1591–1653). Hän oli tunnettu kultaseppä Ulmin kaupungissa.⁶⁷

Paikallisesti tuotettuihin kirkollisiin esineisiin kuuluu Grummelierin Viipurin maaseurakunnan kirkolle valmistama kullattu ehtoolliskalkki.⁶⁸ Viipurin ruotsalais-saksalaiselle kirkolle tilattiin Johan Sartin (mestari 1693–1699) hopeinen kastemalja.⁶⁹ Se seisoo neljällä pallojalalla. Astiaosa on muodoltaan litistetty pallo, jonka vastakkaisille puolille on kiinnitetty S-kirjaimen muotoiset kädensijat. Jalan- ja kädensijat on kullattu. Maljan lahjoittivat Jockim Sutthoff (1644–1679) ja Maria Röttersdotter Platzman (k. 1680) 1660- tai 1670-luvulla, ja porvoollainen mestari Hans Henrik Ammelin uudisti maljan vuosina 1780–1781.⁷⁰

Maallisessa käytössä ollut hopea jakautuu astioihin ja lusikoihin. Vanhin astioista on juomakannu Kansallismuseon kokoelmissa. Se löydettiin leimamattoman saksalaistyyllisen kannun ohella ojankaivuussa Hiismäen kylässä Rantasalmella vuonna 1901. Tekijämerkein varustettu astia on viipurilaisen Henrik Kleinin (mestari 1634–1673) käsialaa, ja siitä välittyy renessanssityylin ohella barokkimainen jyrkyys. Kannellinen, lieriömäinen astia on kuitenkin varsin koristeeton.⁷¹

Muistorahalla varustetut hopeakannut ovat hyvin luonteenomaisia 1600-luvulle. Kirjallisissa lähteissä on tieto Freese-suvun talon hopeakannusta, jonka kanteen oli kiinnitetty keisari Ferdinand III:n (1608–1657) taalari. Viipurilainen Katarina Valleriansdotter (s. 1619) omisti puolestaan hopeakannun. Se painoi yhdessä hopeisen kulhon kanssa 125 luotia eli yli 1,5 kiloa.⁷² Yksityisomistuksessa viipurilaisista hopeakannuista on säilynyt Grummellierin kolmella kuulajalalla seisova, barokkityylinen astia. Lieriömäisessä kannussa on laakea kansi ja S-kirjaimen muotoinen kädensija. Sen pohjaan on tehty metallipitoisuuden toteamiseksi oltermanninviiva.⁷³ Toinen Grummellierin valmistama, hyvin samanlainen juomakannu sisältyy Kansallismuseon kokoelmiin. Sen kanteen on kiinnitetty mitalitaiteilija Arvid Karlsteenin (1647–1718) suunnittelema Kaarle X Kustaan (1622–1660) muistoraha, jota ympäröivään kenttään on kaiverrettu nimet Jacob Carlquist ja Christina Cornelia. Jakob Carlquist syntyi vuoden 1670 tienoilla, ja hän oli pastori Räisälässä vuonna 1697, mutta siirtyi 1721 Sysmään ja asui siellä kuolemaansa eli vuoteen 1729 saakka. Hän ja Christina Cornelia menivät avioon Käkisalmella 1698.⁷⁴

Avioparin kannun pohjaan on kultasepän ja Viipurin kaupungin leimojen rinnalle kaiverrettu joukko lyhennettyjä nimiä aviopareittain aseteltuna. Lista tiivistää kannun omistushistorian. Ensimmäinen pariskunta on Franz Diedrich Freitag (1675–1728) ja Elisabeth Röling (1685–1759). Lyypekissä syntynyt Freitag toimi kauppiana Nevanlinnassa, mutta pakeni suuren Pohjan sodan alta Viipuriin ja viimein vuonna 1710 Raahen. Elisabeth Rölingin kanssa hän avioitui 1706. Seuraava pariskunta on raahelainen kauppiasperhe Baltzar Franz Freitag (1720–1795) ja Maria Sovelja (1734–1813). Sitten seuraa heidän Raahessa elänyt sukulinjansa: Christ. Freitag (1754–1835) – Petrus Groen (1728–1793), Carin Groen (1777–1847) – Zachris Lacke (1766–1809), Maria Christ. Lacke – Zacharias Durchman (1801–1872) ja Franz Zachris Durcham – Auguste Cath. Hårdh. Heidän jälkeensä kannu päättyi Maarian kirkkoherralle Ivar Markus Tallgrenille ja tämän puolisolle Jenny Maria Montin Tallgrenille. Viimeisenä nimenä listassa on Aili Karin Charlotte Tallgren. Juomakannu ostettiin museon kokoelmiin opettaja Mauri Tuuliolta vuonna 1961.⁷⁵

Kolmas Grummellierilta säilynyt juomakannu on päätynyt Lauri ja Lasse

Reitzin säätiön kokoelmiin (kannen kuva). Kolmen kuulajalan ja kädensijan muodon puolesta se vastaa kahta edellistä juomakannua. Kanteen on kuitenkin pakotettu avioparin runsain barokkikoristein ympäröidyt vaakunakilvet kypärineen. Säätiö omistaa myös Grummellierin valmistaman, barokkityylisen pikarin.⁷⁶ Neljäs Grummellierin juomakannuista on Tyra Borgin yksityiskokoelmassa. Sekin seisoo kolmella kuulajalalla. Kannen keskellä on peilimonogrammi AIH ja teksti ”Anno 1712”.⁷⁷ Borgin kokoelmiin sisältyy myös Grummellierin valmistama pienehkö, soikea rasia. Barokkisen runsain, pakotetuin kasvi- ja kukkakuvioiden koristellun esineen reunaan on kaiverrettu nimikirjaimet VGHVB.⁷⁸

Loppuosa viipurilaiseksi tunnistetuksi 1600-luvun ja 1700-luvun alun kultasepäntyyöstä koostuu lusikoista. Varhaisin niistä löydettiin vuonna 1896 Viipurin Linnasalmesta tinalusikan kera, ja se kuuluu Lahden kaupunginmuseon kokoelmiin. Hopealusikassa on kuulanuppi. Pesään on kaiverrettu puumerkillä varustettu vaakuna ja sen ympärille Märten Lehusenin (1593–1644) ja Carin Mårtensdotterin (k. 1663) nimikirjaimet. Lehusen oli viipurilainen porvari ja raatimies.⁷⁹ Hänen tilaamansa lusikka jatkaa 1500-luvun tyyliperinnettä.

Lusikoiden rakenne kuitenkin muuttui ratkaisevasti 1600-luvulla. Vuonna 1934 Viipurin Kärkisen kylästä eräästä puutarhasta löydettiin Steckmanin valmistama hopealusikka. Se on niin sanottu rotanhäntälusikka, mikä viittaa pitkään kielekkeeseen, joka yhdistää varren lusikan pesään ja jatkuu pitkälle pesän alle. Pesä on muodoltaan soikea. Tältä osin lusikka muistuttaa modernia ruokailuvälinettä, mutta sen halkaisijaltaan paksu, kaareutuva varsi on sen sijaan varhaisemman barokkityylin mukainen. Varteen on kaiverrettu kirjaimet CCPR ja vuosiluku 1660.⁸⁰

Lusikoiden tyylien ajallisesta päällekkäisyydestä todistaa Johan Sartin 1690-luvulla valmistama hopealusikka. Se löydettiin Siilinjärven Kasurilasta vuonna 1840 kahden hopeakannun yhteydestä. Lusikassa on pitkä, varsin paksu varsi, jonka päässä on kuvattuna rypäle. Tyylillisesti samankaltaisia renessanssi- ja barokkilusikoita valmistettiin jo 1500-luvun lopussa.⁸¹

Viipurilaisista lusikoista merkittävä osa on aarrekätköstä, joka paljastui kivi-röykkiöstä Savonlinnan Säämingin Moinsalmelta Lammassaaren tilalta vuonna 1901. Esineet lienee kätketty suuren Pohjan sodan aikana. Kokonaisuus sisälsi hopeisen hopeakäädyn ja neljä lusikkaa.⁸² Käätty on 91–92 cm pitkä ja leimaton, mutta luultavasti 1600-luvun alusta.⁸³

Lammassaaren kätkölusikat sen sijaan on kaikki leimattu, ja merkinnät kuuluvat viipurilaisille kultasepille. Toisin kuin Steckmanin paksuvarteisessa lusikassa, niissä varsi on litteä ja levenee kohti päätä. Varren päätte on kahdella pienellä lovella muotoiltu kolmilehtiseksi. Lusikoista yksi on Daniel Törnqvistin valmistama,⁸⁴ toinen Johan Sartin käsialaa⁸⁵ ja kolmas on Nathanael

Johan Grummellierin (mestari 1682–1701/1707) valmistama rotanhäntälusikka löydettiin osana Savonlinnan Säämingistä paljastunutta hopea-aarretta. Pesän ulkopintaan on kaiverrettu pääkallo ja sen alle kaksi sääriluuta ristiin. Teksti ”Radsm Jacob Böeisman” viitanee nevanlinalaiseen raatimies Jakob Reinholdsson Boismaniin (k. 1704/1705).

Heidemanin⁸⁶ (mestari 1702–1710) tuotantoa. Jälkimmäinen oli Grummellierin oppipoika ja kisälli. Hän pääsi mestariksi vuonna 1702 valmistamalla mestarinäytteeksi kullatun hopeakannun.⁸⁷

Neljäs viipurilainen lusikka on Grummellierin leimaama ja muita suurempi. Pesään on kaiverrettu pääkallo ja sen alle kaksi sääriluuta ristiin. Kuviota kiertää teksti ”Radsm Jacob Böeisman”, mikä viitanee nevanlinalaiseen raatimies Jakob Reinholdsson Boismaniin (k. 1704/1705).⁸⁸ Kyseessä on hautajaislusikka, jollaisia lahjoitettiin hautajaisten yhteydessä vainajan ystäville.⁸⁹ Kansallismuseon kokoelmissa on myös toinen Grummellierin valmistama hopeinen rotanhäntälusikka. Siihen on kaiverrettu varren alapinnalle teksti ”Frans. Diderich. Freitag 1704”. Hän lienee sama henkilö kuin se Freitag, jonka nimi on kaiverrettu Grummellierin valmistamaan, Kansallismuseossa säilytettyyn hopeakannuun.⁹⁰ Viimeinen viipurilaisista lusikoista on Johan Christoffer Hillman (mestari 1688–1697) käsialaa. Sekin on tyypillinen rotanhäntälusikka: varren pää on pyöristetty ja sen alapinnalle on kaiverrettu nimikirjaimet GMFC.⁹¹

Viipurissa 1600-luvulla valmistetut hopeaesineet noudattavat yleisiä Ruotsin valtakunnassa seurattuja, kansainvälisiä muotoja ja koristetyylejä eli ne

vastasivat yleiseurooppalaista muotia. Parhaiten muodin kehitys välittyy tanak-kavartisten renessanssi- ja barokkilusikoiden korvautumisella moderneilla ro-tanhäntälusikoilla. Koska korujen leimaaminen oli 1600-luvulla vielä harvinais-ta, ainoat viipurilaisiksi tunnistetut esineet ovat astioita tai ruokailuvälineitä. Kirkollisessa tai maallisessa hopeassa ei ole erityispiirteitä, jotka erottaisivat ne muusta hopeasepäntyöstä hiippakunnassa. Esineet edustavat porvarillista ylellisyyskulutusta, mistä kertoo muun muassa esineisiin kaiverrettujen hen-kilöiden sosiaalinen tausta. He ovat kauppiaita, raatimiehiä ja kirkonmiehiä. Kultasepistä Grummellierin kädenjälki on runsaslukuisimmin edustettuna. Ranskasta tai Hollannista Viipuriin saapunut mestari oli ilmeisen suosittu, sillä hänellä oli kolme kisälliä, mutta hän ei silti ehtinyt valmistaa kaikkia saamiaan tilauksia.⁹²

VIIPURILAINEN KULTASEPÄNTYÖ JA YLELLISYYSKULUTUS

Viipurilaisessa ylellisyyskulutuksessa ja -tuotannossa on piirteitä, jotka jatkuvat samankaltaisina keskiajalta 1700-luvun alkuun saakka. Ylellisyys on ilmiö, joka luo kulttuurista jatkuvuutta eli yhteisesti tunnistettujen ja tavoiteltujen asioiden ryhmän. Siitä kuitenkin erottuvat myös taloussuhdanteisiin sekä yleiseen sosi-aali- ja kulttuurikehitykseen liittyvät muutokset sekä muodin alituinen vaihtelu. Jatkuvuuksia ja muutoksia olen jäsentänyt kahdella akselilla eli tuotannolla ja kulutuksella, joiden yhteisvaikutuksessa syntyvät itse ylellisyystuotteet.

Ylellisyyden tuotannollinen akseli viittaa etupäässä kultaseppien määrään ja työn organisointiin. Vaikka kultaseppiä työskenteli hajanaisesti myös maaseudulla, he olivat nimenomaan urbaanin kulttuuriin kuuluva väestöryhmä. Hei-dän määränsä näyttää yleisesti ottaen aikajaksolla Viipurissa kasvavan, vaikka huomioitaisiinkin kirjallisen lähdeaineiston määrän suuri kasvu 1600-luvulla. Ammattiryhmän koon kannalta Viipurissa otollisinta aikaa olivat 1500-luvun jälkipuolisko ja 1600-luvun jälkipuolisko. Ensimmäinen kukoistus aika saattaa liittyä sotilasvaltion rakennusvaiheeseen, josta Viipurin porvaristo ja käsityö-läiset hyötyivät. Aikakausi 1600-luvun jälkipuoliskolla on taas Viipurin merkit-tävän taloudellisen kehityksen kautta. Keskiajalta tai pitemminkin 1400-luvun jälkipuolelta nimiä tunnetaan vain kaksi, 1500-luvun alkupuoliskolta ei yhtään. Sen sijaan vuosisadan loppupuolelta on säilynyt 11 käsityöläisen nimet, mutta 1600-luvun alkupuoliskolta kymmenen ammattilaisen ja vuosisadan jälkipuo-lelta kaikkiaan 13 kultasepän nimet. Heidän tuotteillaan oli kasvavaa kysyntää Viipurissa.

Kultasepät säilyttivät asemansa käsityöläisistä varakkaimpina ja vaikutus-valtaisimpina keskiajalta 1700-luvun alkuun. Työn luonnetta kuitenkin muutti

1500-luvulla alkanut ja 1600-luvulla vahvistunut kruunun ohjausote, mikä ilme-
ne erityisesti ammattikuntalaitoksen hitaana muotoutumisena ja kirjallisista
lähteistä välittyvänä oppipoika- ja kisällijärjestelmänä. Tuotteissa sääntely
näkyi tuotteiden leimaamisen vakiintumisena. Keskiajalla tuotteita erittäin
harvoin merkittiin tekijäleimoin, mutta 1600-luvulla se oli jo vakiintunut käy-
täntö koruja lukuun ottamatta.

Viipurilaisista ylellisyyskuluttajista nousee esiin kolme ryhmää. Viipurin
linna edusti kaupungin ylellisintä, aatelistaa kulutusta, mikä heijastuu erityi-
sesti vuonna 1483 laaditussa luettelossa Iliana Göstavsdotter Sturen esineistä.
Uudella ajalla maaherran residenssi jatkoi ylellisyyskulutuksen keskuksena.
Toinen merkittävä institutionaalinen kuluttaja oli kirkko, joka tarvitsi liturgi-
seen elämäänsä suuren joukon esineitä. Niistä on reformaation takavarikoi-
den jäljiltä säilynyt vain yksittäisiä. Kolmannen kuluttajaryhmän muodosti-
vat porvarit, jotka ovat parhaiten edustettuna niin kirjallisissa lähteissä kuin
säilyneissä tuotteissa. Kruunun pyrkimykset rajoittaa ja säännellä ylellisyyttä
keskittyivät erityisesti heidän kulutuksensa määrään ja laatuun. Kiinnostavia
ovat etenkin 1600-luvulla tallennetut lukuisat maininnat vääreännöksistä
ja toimitusvaikeuksista, mikä kertoo yhtäältä mahdollisuudesta huijata ylelli-
syyksiä haluavia porvareita, mihin pitkälle erikoistunut kultasepäntyo tarjosi
mahdollisuuden, ja toisaalta työtehtävien kasautumisesta tietyille arvostetuille
kultasepille. Ehkä heidän taitonsa vastasivat paremmin kulloisiakin muotivir-
tauksia. Ristiriitatilanteiden setviminen kertoo ylellisyystuotteiden panoksina
olevista taloudellisista ja kulttuurisista pääomista.

Kirkolliset jalometalliesineet olivat ylellisyyttä, joiden tehtävä oli palvella har-
taudenharjoitusta ja pyrkimyksiä lähestyä jumalallista. Ne olivat tässä mielessä
välttämättömyyksiä. Viipurissa säilyneissä kirkollisissa esineissä on havaittavis-
sa ero turkulaisiin kultasepäntuotteisiin, jotka ovat ruotsalaisvaikutteisempia.
Viipurilaisissa valmisteissa balttialais-saksalaiset piirteet ovat voimakkaampia.
Vastaavanlainen tyyllinen ominaisuus välittyy myös maallisessa esineistössä.
Viipurilaisella ylellisyydellä oli balttialaisen kansainvälisyytensä kautta omalaa-
tuisuutta suhteessa Suomenniemen muihin kaupunkeihin nähden.

Viipurista säilyneet maalliset hopeaesineet jakautuvat kahteen ryhmään,
jotka molemmat ovat osa näyttävää ruokailua. Ensimmäisenä ovat lusikat,
joista vanhin on 1500-luvun jälkipuoliskolta ja poikkeuksellisesti vaakunatu-
nuksin merkitty aatelliselle avioparille kuuluvaksi. Pääosa lusikoista ajoittuu
1600-luvulle, ja niissä tapahtuu siirtymä moderniin lusikkatyyppiin. Johan
Grummellierin valmistama hautajaislusikka osoittaa, kuinka jalometalleilla
korostettiin ja kehystettiin elämänkaaren tärkeitä juhlia ja sukuyhteyttä. Toi-
nen esineryhmä ovat juomakannut, jotka koristivat pitopöytiä ja juominkeja

sekä koristuksillaan muistuttivat isäntäperheestä. Ne olivat viipurilaisten kaupunkiporvarien elämän ylellisyyksiä.

Jalometalliset esineet ovat vain yksi ylellisyysesineiden kategoria. Tärkein määrällisesti ja arvoltaan olivat tekstiilit, joita tuotiin Viipurin niin Pohjois-Euroopasta kuin kaukokaupan kautta Välimereltä ja Kaukoidästä. Tekstiilejä käytettiin vaatteiden ohella sisustuksessa ja palkanmaksussa. Tekstiilien ja metalliesineiden lisäksi oman ylellisyysryhmänsä muodostivat ruokatuotteet, erityisesti mausteet, joita saatiin Viipuriin keskiajalta lähtien. Niiden kirjo näyttää monipuolistuneen uudella ajalla. Uusina ylellisyystuotteina siirtomais- ta tuotettiin sokeria ja tupakkaa, jotka kulutuksen volyymien kasvaessa kui- tenkin menettivät korkeimman ylellisyysstatuksensa. Tuotteiden muodikkuus väheni niiden saatavuuden lisääntyessä.

Viitteet

- 1 FMU 3337; Salvén 2013.
- 2 Immonen 2009a, 36–38.
- 3 Nielsen 1966; Bengtsson 1999, 243.
- 4 Crone 2015.
- 5 Nordman 1924, 187 Kuva 166; Uino 1997, 343, 360; Purhonen 1998, 260 nro 1; Immonen 2009a; 2009b, 106.
- 6 FMU 3337; Ruuth 1906, 51.
- 7 FMU 4037.
- 8 Grotenfelt 1887; Ruuth et al. 1982, 153–154; myös Taavitsainen 1982.
- 9 FMU 3967. Esinetermeistä Källström 1941, 104; af Ugglas 1942, 2–3 alaviite 4, 11–13. Asiakirjassa esineiden painot ilmoitetaan luotimarkkoina. Se on erityinen jalometalleista käytetty mittayksikkö, joka vastaa 16 luotia. Yksi luoti painaa 13,28 grammaa.
- 10 FMU 3967.
- 11 FMU 3967; vrt. 4847; Ruuth et al. 1982, 174–175; Bengtsson 1999, 56, 194, 197.
- 12 FMU 4130.
- 13 REA 198; FMU 745.
- 14 Nielsen 1966.
- 15 Immonen 2009b, 55.
- 16 Immonen 2009b, 39–40.
- 17 FMU 5256; 5322; 5363; 5628; 5700; 5859; 5960; 6027; 6028; 6355; 6358; 6518; Anthoni 1970, 214, 226 alaviite 1, 241, 355–356.
- 18 Nordman 1951; Nordman 1980, 26–28.
- 19 af Ugglas 1948, 343–351.
- 20 Nordman 1951; 1980, 26–28.
- 21 Nordman 1951; 1980, 26–28.
- 22 Immonen 2009b, 36–37.
- 23 Ruuth 1906, 60, 174.
- 24 Grotenfelt 1887, 109–111.
- 25 Mäkinen 2002; Katajala 2010c; Karonen 2016.
- 26 Grotenfelt 1887, 111.
- 27 Grotenfelt 1887, 27–28, 112.
- 28 Lindberg 1989, 45.
- 29 Pylkkänen 1956, 16; Himanen 1971, 177.
- 30 Pylkkänen 1967.
- 31 Källström 1939, 232.
- 32 Himanen 1971, 45, 49, 54, 72, 76.
- 33 Ruuth 1906, 217, 239; Borg (1935) 1977, 437.
- 34 Borg (1935) 1977, 437–438.
- 35 Immonen 2009b, 45–46.
- 36 KM hist. 8629:1; Meurman - Huovinen 1989, 160; Fagerström 2000, 27; Immonen 2009b, 88.
- 37 TMK 8169.
- 38 Luukko 1967; Katajala 2010b; Karonen 2016.
- 39 Ruuth 1906, 253–254.

- 40** Silfverstolpe 2003, 76.
- 41** Ruuth et al. 1982, 271.
- 42** Ruuth 1906, 337, 378.
- 43** Korpela 2004, 157.
- 44** Ruuth 1906, 337, 386; Apo 2001; Viikuna 2015.
- 45** Ruuth 1906, 254. Esineistöstä tarkemmin Paula Mäkelän ja Hanna Pirisen kirjoitus tässä teoksessa.
- 46** Korpela 2004, 23.
- 47** Jahnsson 1904, 172; Pylkkänen 1970, 38–45.
- 48** Hunt 1996, 29–33.
- 49** Vainio-Korhonen 1998, 14; Lehtinen - Sihvo 2005, 7–10.
- 50** Rimpiläinen 1971, 207–208.
- 51** Ruuth 1906, 440.
- 52** Olausson et al. 2003; Nordin 2010; Nordin 2012.
- 53** Ruuth et al. 1982, 270; Borg (1935) 1977, 438.
- 54** Immonen 2009b, 46–48.
- 55** Ruuth 1906, 384, 388, 428, 431. Konterfeijareista Paula Mäkelän ja Hanna Pirisen artikkeli tässä teoksessa.
- 56** Ruuth 1906, 381.
- 57** Ruuth 1906, 421, 424.
- 58** Ranta 1981, 63 (kuvio Suomen kaupunkien ammattikunnista); vrt. Ruuth 1906, 381.
- 59** Borg (1935) 1977, 441, 442, 445, 448–449.
- 60** Borg (1935) 1977, 440, 442, 445.
- 61** Ruuth 1906, 384.
- 62** Borg (1935) 1977, 450.
- 63** Ruuth et al. 1982, 270; Borg (1935) 1977, 438–439.
- 64** Borg (1935) 1977, 438, 442.
- 65** Lagus 1895, 37, 85; Borg (1935) 1977, 444–445.
- 66** Hyvönen 1997, 321, 323; Syrjö 2001.
- 67** Pylkkänen 1977, 20–21.
- 68** Hyvönen 1997, 321.
- 69** Borg (1935) 1977, 444–445, 448; Hyvönen 1997, 323.
- 70** Pylkkänen 1977, 14; Hyvönen 1997, 323.
- 71** KM hist. 3971:2; Borg (1935) 1977, 439–440; Fagerström 2000a, 14–15; Immonen 2009b, 81.
- 72** Ruuth 1906, 433.
- 73** <https://www.uppsalaauktion.se/a:20120612/p:67>, viitattu 4.7.2016
- 74** Akiander 1869, 246, 319.
- 75** KM hist. 61100:830; Fagerström 2000a, 34–38.
- 76** Fagerström 2011, 104–105.
- 77** Fagerström 2000b, 9.
- 78** Fagerström 2009b, 14–15.
- 79** Immonen 2015, 278–279.
- 80** KM hist. 34109; Lagus 1895, 29, 44; Borg (1935) 1977, 440; Fagerström 2000a, 44.
- 81** KM hist. 33:3; Fagerström 2000a, 30.
- 82** Savonlinna 23.7.1901.
- 83** Immonen 2009b, 104.
- 84** KM hist. 3979:2; Fagerström 2000a, 45.
- 85** KM hist. 3979:4; Fagerström 2000a, 44.
- 86** KM hist. 3979:3; Fagerström 2000a, 46.
- 87** Borg (1935) 1977, 449–450.
- 88** Luther 1976; vrt. Ruuth 1906, 1104.
- 89** KM hist. 3979:1; Fagerström 1983, 63, 220; Fagerström 2000a, 47.
- 90** KM hist. 7060:17; Raahen Seutu 18.10.1975; Fagerström 2000a, 45–46.
- 91** KM hist. 41001:207; Borg (1935) 1977, 447; Fagerström 2000a, 48.
- 92** Borg (1935) 1977, 445.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

FMU. Finlands Medeltidsurkunder samlade och i tryck utg. af Finlands statsarkiv genom Rein. Hausen I–VIII. Helsingfors: Statsarkivet, 1910, 1915, 1921, 1924, 1928, 1930, 1933, 1935. (<http://df.narc.fi/>)

REA. Registrum Ecclesiae Aboensis, eller, Åbo domkyrkas Svartbok. Näköisp. Reinhold Hausenin toimittamasta laitoksesta (1890). Helsinki: Kansallisarkisto, Art House (1996). (<http://df.narc.fi/>)

Tutkimuskirjallisuus

- Akiander 1869.** Akiander, Matthias, Herdaminen för fordan Wiborgs och nuvarande Borgå stift: II Delen. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 40. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Apo 2001.** Apo, Satu, Viinan voima: Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 759. Helsinki: SKS.
- Bengtsson 1999.** Bengtsson, Herman, Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 43. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Borg (1935) 1977.** Borg, Tyra, Guld- och silversmeder i Finland. Deras stämplor och arbeten 1373-1873. Helsingfors: Ab F. Tilgmann, 3. p.
- Crone 2015.** Crone, Patricia, Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Pre-Modern World. London: Oneworld, 2. p.
- Fagerström 1983.** Fagerström, Raimo, Suomalaista hopeaa. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Fagerström 2000a.** Fagerström, Raimo, Hopeaa Suomen Kansallismuseon kokoelmassa. Helsinki: Suomen Kansallismuseo.
- Fagerström 2000b.** Fagerström, Raimo, Tyra Borg. Hopeakokoelma. Helsinki: Hagelstam.
- Fagerström 2011.** Fagerström, Raimo, Hopeakokoelma. Teoksessa Cawén, Jaana, Kyllönen, Eeva, Tuomi, Timo (toim.), Intohimona keräily. Espoo: Espoon kaupunginmuseo, 103-113.
- Grotenfelt 1887.** Grotenfelt, Kustavi, Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaitten aikoina. Helsinki: Kustavi Grotenfelt 1887.
- Hiekkänen 2003.** Hiekkänen, Markus, Viipurin lääni - rautakaudesta keskiaikaan. Teoksessa Saarnisto, Matti (toim.), Viipurin läänin historia I: Karjalan synty. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 475-504.
- Himanen 1971.** Himanen, Heli, Suomen keskiajan ja 1500-luvun käsityöläiset. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hunt 1996.** Hunt, Alan, Governance of the Consuming Passions: A History of Sumptuary Law. London, Houndmills: Macmillan.
- Hyvönen 1997.** Hyvönen, Heikki, Karjalan luterilaisten kirkkojen esineistön kehitys ja erityispiirteitä. Teoksessa Rinno, Soile, Laukkanen, Minna (toim.), Karjalan luterilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet: Antreasta Äyräpähän - Hiljaiset kirkot. Lappeenranta: Etelä-Karjalan taidemuseo, 309-402.
- Immonen 2009a.** Immonen, Visa, Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200-1600: I Text. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI. Turku: Society for Medieval Archaeology in Finland.
- Immonen 2009b.** Immonen, Visa, Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200-1600: II Catalogue. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI. Turku: Society for Medieval Archaeology in Finland.
- Immonen 2015.** Immonen, Visa, Kirkkojen ja kartanoiden kätköistä. Helsinki: Maahenki.
- Jahnsson 1904.** Jahnsson, Yrjö, Ylellisyysasetukset Ruotsissa vapauden ajalla. HAik, 171-188.
- Karonen 2016.** Karonen, Petri, Talouden ehdoilla. Aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500-1600-luvuilla. Teoksessa Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti, Supponen, Sanna (toim.), Viipuri - rajakaupungin kulttuurielämää uuden ajan alusta 2000-luvulle. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: Viipuriin Suomalainen Kirjallisuusseura, 20-48.

- Katajala 2010a.** Katajala, Kimmo, Asukkaat ja elämisen ehdot. Teoksessa Katajala, Kimmo, Kujala, Antti, Mäkinen, Anssi, Viipurin läänin historia III: Suomenlahdelta Laatokalle. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 56–77.
- Katajala 2010b.** Katajala, Kimmo, Kamppailu Viipurin kaupasta. Teoksessa Katajala, Kimmo, Kujala, Antti, Mäkinen, Anssi, Viipurin läänin historia III: Suomenlahdelta Laatokalle. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 139–159.
- Katajala 2010c.** Katajala, Kimmo, Sodan kautta rauhan rajaan. Teoksessa Katajala, Kimmo, Kujala, Antti, Mäkinen, Anssi, Viipurin läänin historia III: Suomenlahdelta Laatokalle. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 160–193.
- Korpela 2004.** Korpela, Jukka, Viipurin läänin historia II: Viipurin linnaläänin synty. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.
- Källström 1939.** Källström, Olle, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala: Olle Källström 1939.
- Källström 1941.** Källström, Olle, Renässansen. Teoksessa Källström, Olle, Hernmarck, Carl, Svenskt silversmide 1520–1850: Del 1: Renässans och barock 1500–1700. Stockholm, 15–134.
- Lagus 1895.** Lagus, Gabriel, Ur Wiborgs historia. Minnesskrift: Andra delen. Wiborg: Wiborgs stad.
- Lehtinen - Sihvo 2005.** Lehtinen, Ildiko, Sihvo, Pirkko, Rahwaan puku. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin. Helsinki: Museovirasto.
- Lindberg 1989.** Lindberg, Folke, Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid. Stockholm: Prisma.
- Luukko 1967.** Luukko, Armas, Suomen todellinen tervanvienti ensimmäisen tervakomppanian aikana (1648–1658). Teoksessa Åström, Sven-Erik, Blomstedt, Yrjö, Hakalehto, Ilkka (toim.), Näkökulmia menneisyyteen: Eino Jutikkalan juhlakirja. Helsinki: Werner Söderström, 59–64.
- Luther 1976.** Luther, Georg, Frisius - Frisenheim. Genos 47:2, 43–47.
- Meurman 1978.** Meurman, Otto-I., Muinaismuistojen valvonta Viipurissa. Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 3. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 57–63.
- Meurman - Huovinen 1989.** Meurman, Otto-livari, Huovinen, Maarit, 99 vuotta Mörrin muistelmia. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Mäkinen 2002.** Mäkinen, Anssi, Linnaleirit ja vainovalkeat. Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570–1595) jaloissa. Bibliotheca historica 73. Helsinki: SKS.
- Nielsen 1966.** Nielsen, Herluf, Luksusforordning. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid XI, palstat 2–5.
- Nordin 2010.** Nordin, Jonas M., Det emblematiska silvret: Sverige i den atlantiska världen vid 1600-talets mitt. Teoksessa Lihhammer, Anna, Nordin, Jonas M. (red.), Modernitetens materialitet: Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt. Stockholm: Statens Historiska Museum, 47–70.
- Nordin 2012.** Nordin Jonas M., Embodied colonialism: The cultural meaning of silver in a Swedish colonial context in the 17th century. Post-Medieval Archaeology 46:1, 143–165.
- Nordman 1924.** Nordman, C. A., Karelska järnåldersstudier. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXIV:3. Helsingfors: Finska Fornminnesföreningen.
- Nordman 1951.** Nordman, C. A., Silverkalken från Hauho, en kronologisk gåta. Teoksessa Verser och vetande: En vänbok till Hans Ruin den 18 juni 1951. Malmö: Gleerups, 190–197.
- Nordman 1980.** Nordman, C. A., Finlands medeltida konsthantverk. Helsingfors: Museiverket.

- Olausson et al. 2003.** Olausson, Magnus, Stålfors, Ingrid, Welin, Anneli, Karlsson, Eva-Lena, Martinius, Birgitte (red.), Silver: Makt och prakt i barockens Sverige. Stockholm: Nationalmuseum.
- Purhonen 1998.** Purhonen, Paula, Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106. Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen 1956.** Pylkkänen, Riitta, Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 55. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen 1967.** Pylkkänen, Riitta, Ryijyperinteitä 1500- ja 1600-luvulta. Kansatieteellinen arkisto 18:1. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen 1970.** Pylkkänen, Riitta, Barokin pukumuoti Suomessa 1620-1720. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 71. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen 1977.** Pylkkänen, Riitta, Porvoon tuomiokirkon taideaarteet. Porvoo: Porvoon museo.
- Ranta 1981.** Ranta Raimo, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto.
- Rimpiläinen 1971.** Rimpiläinen, Olavi, Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 84. Helsinki: SKHS.
- Ruuth 1906.** Ruuth, J. W., Viborgs stads historia 2. Viborg: Viborgs stad.
- Ruuth et al. 1982.** Ruuth, J. W., Viipurin kaupungin historia. I osa. Vuoteen 1617. Uudistaneet Ragnar Rosén, Erkki Kuujo, Gunvor Kerkkonen, Aito-Veikko Koskivirta, Viljo Nissilä sekä V. A. Tjulenev. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Salvén 2013.** Salvén, Kurt, Silversmide och silversmeder i Viborg. Wiborgs Nyheter 7.1.2013.
- Silfverstolpe 2003.** Silfverstolpe, Susann, Från råvara till ädelsmide. Teoksessa Olausson, Magnus, Stålfors, Ingrid, Welin, Anneli, Karlsson, Eva-Lena, Martinius, Birgitte (red.), Silver: Makt och prakt i barockens Sverige. Stockholm: Nationalmuseum, 72-79.
- Syrjö 2001.** Syrjö, Veli-Matti, Trana, Erik Antinpoika (noin 1586-1634). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Taavitsainen 1982.** Taavitsainen, Jussi-Pekka, Keskiajan kangaskaupasta kirjallisten ja esineellisten lähteiden valossa. Suomen Museo 89, 23-43.
- af Ugglas 1942.** af Ugglas, Carl R., Senmedeltida profant silversmide i Sverige 1. Monografier utgivna av Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien 29. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- af Ugglas 1948.** af Ugglas, Carl R., Bidrag till den medeltida guldsmedskonstens historia II. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 64. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Uino 1997.** Uino, Pirjo, Ancient Karelia: Archaeological studies - Muinais-Karjala: Arkeologisia tutkimuksia. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 104. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Vilkuna 2015.** Vilkuna, Kustaa H. J., Juomareiden valtakunta. Suomalaisten känni ja kulttuuri 1500-1850. Helsinki: Teos.